



EMPOWERING  
CARE

# **ДОКЛАД ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО В БЪЛГАРИЯ**

**Овластяваща грижа. Овластяване на момичета настанени в  
Домове за деца в борбата с насилието срещу жени.  
2013 г.**



Докладът е изготвен от Марина Ангелова, Кристина Овчарова  
Фондация „Асоциация Анимус“

Изследването е проведено от Кристина Ненова, Кристина Овчарова, Красимира Кръстева,  
Марина Ангелова, Надежда Стойчева

Тази публикация се реализира с финансовата подкрепа на програма Дафне III на Европейския  
съюз. Съдържанието ѝ е отговорност на партньорите по проекта и по никакъв начин не  
отразява вижданията на Европейската комисия.

JUST/2012/DAP/AG/3078 - *EMPOWERING CARE. Empowering girls in residential care  
against violence against women.*

## СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ .....	4
I. ПРАВНА И ПОЛИТИЧЕСКА РАМКА .....	5
1. Кратък преглед на насилието над жени: правна рамка.....	5
2. Кратък преглед на системата за закрила на деца и социалните услуги за деца: описание на националната система за институционална грижа .....	9
Законодателство .....	9
Предоставяне на грижа и услуги за деца .....	13
II. МЕТОДОЛОГИЯ .....	21
1. Къде и кога беше проведено изследването.....	21
2. Подбор на извадката, окончателен брой и профил на момичетата и професионалистите, участвали в изследването .....	21
3. Използвани изследователски техники .....	25
4. Основни трудности и преодоляването им .....	26
III. АНАЛИЗ НА ДАННИТЕ .....	26
1. Възприятия и преживявания на момичетата .....	28
1) Джендър роли и възприятия: възприети разлики между жените и мъжете относно самостоятелност, пространство, дейности и др.....	28
2) Джендър стереотипи и разлики между мъже и жени, преживявания свързани с джендър норми и рестрикции в ежедневиия живот.....	29
3) Социални и интимни връзки: типове връзки, баланс/дисбаланс на сила, джендър разлики, задоволство от тях. Специален фокус върху интимните отношения и джендър ролите в тях.....	29
4) Преживявания в дома: чувства, положителни и отрицателни аспекти.....	31
5) Опит с насилие: форми на насилие, сфери, в които има насилие, насилници и ефект върху живота на жените.....	32
2. Възприятия и опит на професионалистите.....	35

## ВЪВЕДЕНИЕ

Проектът „**ОВЛАСТЯВАЩА ГРИЖА** - Овластяване на момичета, настанени в Домове за деца в борбата с насилието срещу жени” цели да увеличи познанието за нивата и характеристиките на преживяванията, свързани с насилие и малтретиране спрямо момичета на възраст 14 до 18 г., настанени в Домове за деца под правната закрила на обществените органи в ЕС. По този начин се цели тяхното овластяване, за да могат да се защитават и предпазват себе си и връстниците си от насилие срещу жените.

За да постигне тези цели, първата дейност по проекта е провеждане на изследване на преживяванията на насилие и малтретиране, възприятието на джендър роли и интимни отношения сред девойки, настанени в домове за деца във всички държави-участнички, включително и в България.

В настоящия Доклад са обобщени резултатите от изследването в България.

Докладът е структуриран по следния начин: на първо място е преглед на правната и политическа рамка по отношение на насилието над жени и на закрилата и правата на децата в България. Втората глава описва използваната методология. Третата глава е същността на доклада и съдържа анализа на изследването, проведено сред девойки, настанени в дома за деца в с. Доганово, и сред професионалисти, работещи с момичетата.

## I. ПРАВНА И ПОЛИТИЧЕСКА РАМКА

### 1. Кратък преглед на насилието над жени: правна рамка

Присъединяването на България към Европейския съюз на 1 януари 2007 г. предполага важни промени в съществуващото и приемане на ново законодателство, касаещо равностойното отношение към жените и мъжете и защита на правата на жените като цяло. В тази връзка в последните години са приети важни закони, насочени към подобряване на правата на жените в държавата. Сред тях са Закон за защита от дискриминация (2004), Закон за борба с трафика с хора (2004), Закон за омбудсмана (2004) и Закон за защита от домашното насилие (2005). В същото време, Проектозаконът за равните възможности за мъжете и жените е отхвърлен два пъти от Народното събрание, съответно през 2002 и 2003 г. Въпреки че изменен вариант на закона е приет от Министерски съвет през 2006 г., той не е одобрен от Народното събрание.

На първи януари 2004 г. е влязъл в сила Закон за защита от дискриминация (ЗЗД), който забранява всички форми на дискриминация, базирани на възраст, пол, етническа принадлежност, произход, образование, семейно положение и имотно състояние. Комисията за защита от дискриминация (КЗД) е натоварена със задачата да следи за прилагане на принципа на равни възможности в практиката. Комисията също отговаря за прилагането на ЗЗД чрез разследване на сигнали, издаване на решения и налагане на санкции.

Въпреки че няма достоверни статистики поради нежеланието на жертвите да подават сигнали и поради липсата на точна статистика при полицията, прокуратурата и съдилищата, съществуват данни, че една от всеки четири жени в България е жертва на домашно насилие.

На 16 март 2005 г. Народното събрание прие Закон за защита от домашното насилие (ЗЗДН). ЗЗДН влиза в сила на 29 март 2005 г. и успешно се прилага в съдилища по цялата страна. Според алинея 2 на ЗЗДН, домашно насилие е: „всеки

акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство.” ЗЗДН постановява, че държавата е отговорна за прилагането на програми, насочени към предотвратяване и защита от домашно насилие, както и за предоставяне на помощ на жертви. Като част от тази отговорност, на 19 октомври 2006 г. Министерски съвет приема Програма за защита от домашно насилие. Програмата адресира проблема за прилагане на заповедите за закрила, цели да увеличи наказанията за повторни нарушения, и да открие денонощна телефонна линия, както и да предостави приюти за жертвите. Неправителствените организации в България предоставят ключови правни, социални и психологически услуги на жертвите. В допълнение те играят важна роля за координиране на обществените реакции, провеждат обучения за общността като цяло и специфични тренинги за съответни участници. Фондация „Асоциация Анимус” е създадена през 1994 г. като НПО, която поддържа жертви на насилие. В момента организацията е една от основните НПО с развити програми и услуги за преживелите насилие. Анимус работи съгласно държавните програми и предоставя следните програми:

- Кризисен център за деца и жени, пострадали от домашно насилие „Света Петка“
- Телефонна линия за преживели насилие (02/981 76 86)
- Национална телефонна линия за деца (116 111)
- Център за възстановяване, консултиране, психотерапия и психоанализа
- Комплекс за социални услуги за деца и семейства
- Лобиране, превенция и изграждане на мрежи
- Учебен център

В началото на 2007 г. В България е публикувано ръководство за домашното насилие за полицейски служители, избрани са национални и регионални координатори, и е създадена база данни. Въпреки това услугите, предвидени от

Програмата за защита от домашно насилие, все още се предлагат само от неправителствени организации, и Наказателно-процесуалния кодекс не е изменен, за да наказва за неспазване на мерките за закрила.

Като цяло Полицията отговаря за проблемите, свързани с домашно насилие. Обучението на полицейските служители е подобро, но все още не съществува единна система за събиране на данни. Поради тази причина полицаите реагират по много различни начини на случаи на домашно насилие. През март 2007 г. Министерство на вътрешните работи направи насоки, които да помогнат на полицията да координира усилията и да уеднакви реакциите си при случаи на домашно насилие. Особено внимание трябва да се обърне на факта, че полицията помага на жертвите да заведат спешни ограничителни заповеди, въпреки че някои защитници твърдят, че повечето такива заповеди са попълнени не с помощ от полицията, а чрез дейността на НПО или адвокати.

По ЗЗДН полицията отговаря и за подsigуряване на действията на ограничителните заповеди. Като цяло, според наблюдателите, те изпълняват тази роля адекватно, въпреки това, при наличие на престъпване на такива заповеди, полицаите нямат нужните инструменти за справяне с проблема. Българският закон не криминализира изрично нарушаването на заповед, така че полицаите често не знаят какво да правят при възникването на такива инциденти.

Неоспорим успех в полето на борба с насилието срещу жени е приемането на Правилник за прилагане на Закона за защита от домашно насилие (през юни 2010г.). Той разглежда в подробности прилагането на мерките за защита от домашно насилие, взаимодействието между държавни органи и неправителствени организации, и дефинира ежегодно финансиране от бюджета на Министерство на правосъдието за програми за превенция и защита от домашно насилие и помощ на жертви, които да бъдат предоставяни от НПО. Въпреки това все още предстои определяне на основен държавен орган, който да се занимава с дейностите по равноправие между половете, и който да координира дейностите на други държавни органи в тази област.

Понастоящем домашното насилие продължава да бъде сериозен проблем в българското общество. Негови жертви са основно жените и децата. През март 2012 г. правителството одобри Национална програма за превенция и защита от домашното насилие за 2012 г. Програмата съдържа следните аспекти: предоставяне на социални услуги на жертви на домашно насилие; подобряване на координацията между заинтересованите лица; обучение относно домашното насилие в училищата, обучение на учители, магистрати, социални работници и полицейски служители. Според доклада на Български Хелзинкски Комитет (независима неправителствена организация за защита на човешките права), тези аспекти е трябвало да бъдат разработени до края на 2012, но до този момент (юли 2013) са все още в процес на финализиране.

През юли 2012 г. бяха публикувани „Заклучителни препоръки на Комитета по премахване на дискриминацията срещу жените в България”. (ООН, Комитет за премахване на дискриминацията срещу жените /C/BGR/CO/4-7, Петдесет и втора сесия 9-27 юли 2012 г.) Много от изводите в него бяха тревожни и изискват бърза намеса на държавните органи, както и задълбочаване на сътрудничеството между държавата и неправителствения сектор. Комитетът беше изразил своята загриженост относно постоянното налагане на стереотипни модели в страната, които преекспонират традиционната роля на жената като майка и съпруга и продължават да влияят върху нейния образователен и професионален избор. Комитетът беше отбелязал, че медиите и рекламният сектор системно налагат сексуален и комерсиален образ на жените.

На 23 май 2012 г. бе приет Националният план за превенция на насилието над деца 2012-2014 г. Той е в съответствие с Националната стратегия за детето 2008-2018 г., която предвижда да се подобри ефективността на работата по сигнали за насилие над деца, да се въведат процедури и принципи за работата между различни партньори от различни институции по случаите на насилие над деца и да се утвърдят стандартизирани методи за набиране на информация. Планът се занимава с проблемите на насилието, необходимите мерки за борба с него и с



общата рамка за превенция на това явление чрез предоставяне на информация, подкрепа и услуги.

Липсата на дейност по държавната програма е утежнена от липсата на адекватно финансиране за постигане на целите, поставени в законодателството, и за прилагане на заложените програми. Въпреки че това финансиране трябва да бъде отделено за създаване на определени програми, законите не определят процент от държавния или общинския бюджет, който да бъде отделен за тези програми. По този начин е оставено на различните държавни и общински органи да решават каква сума от бюджета си да заделят, като понякога не се отделят никакви суми. В допълнение различни домове и кризисни центрове са затворили или ще затворят скоро поради липса на финансиране след оттегляне на международни спонсори. Липсата на финансиране е очевидна и в опитите на държавата да предостави психологическа и правна подкрепа на жертви на насилие, в дейността на горещите линии за жертви на насилие, и в провеждането на тренировъчни програми за правозащитници по прилагане на приетото законодателство. Всички тези дейности са все още прерогатив на неправителствения сектор в България и разчитат основно на външни източници на финансиране.

## **2. Кратък преглед на системата за закрила на деца и социалните услуги за деца: описание на националната система за институционална грижа**

### **Законодателство**

Регулирането на социалните отношения, свързани със закрилата на децата в България, е базирано на принципите, заложили в Конституцията на Р България. Законът за закрила на детето, приет през 2000 г., определя закрилата на децата като фокус на държавната политика, и има следните регулации:

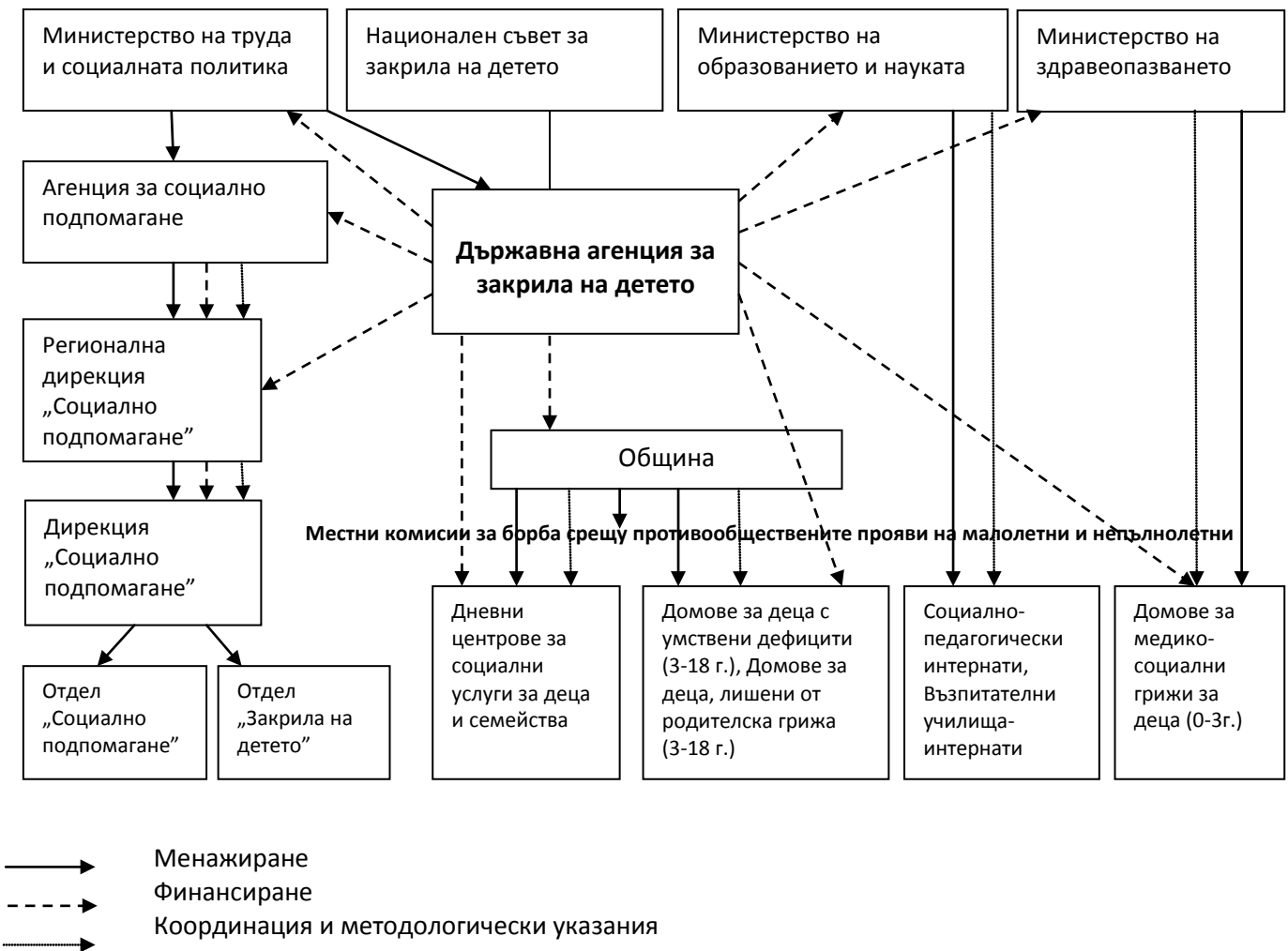
- регулира правата, принципите и мерките за закрила на децата;

- определя ролята на централните и местните власти и как работят съвместно при прилагане на мерките за закрила на децата;
- регулира участието на неправителствени организации и отделни личности в такива дейности.

В основата на Закона за закрила на детето е нова философия, по-точно разглеждането на детето като носител на права, а не като пасивен субект на държавна и обществена грижа. С приемането на този закон започва развитие на нова система за закрила на децата в България, която включва всички правни области, свързани с малолетни и непълнолетни.

Други закони също дефинират закрилата на децата:

- На първо място това са законите за системата на социалното подпомагане в България. Основният закон в тази насока е Законът за социално подпомагане, приет през 1998 г., и правилниците му за прилагане. Социалното подпомагане и услуги се отпускат в съответствие с Правилниците за прилагане на Закона за социално подпомагане. Тези правилници определят необходимите условия за регистрация и правилата за предоставящите социални услуги, включително услуги за деца. Регистрацията в Агенцията за социално подпомагане изисква лиценз за предоставяне на социални услуги за деца, издаден от Държавната агенция за закрила на детето. Правилниците също така дават основа за обществен контрол над системата за социално подпомагане, както и върху качеството на всички социални услуги, което трябва да съответства на приетите критерии и стандарти, освен специализираните институции за деца.



**Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД)** е създадена към Министерски съвет съобразно Закона за закрила на детето (ЗЗД) и започва да функционира от 1 януари 2001. Председателството ѝ е поверено на специален орган към Министерски съвет, който е отговорен за управлението, координацията и контрола в областта на закрила на детето (чл. 17 от ЗЗД). Държавните политики за закрила на детето биват определяни от Парламента, като тези политики са базирани на Националната стратегия за закрила на детето, предложена от Парламента. За да приложи тази стратегия, Министерски съвет ратифицира Национални програми за закрила на детето, които са подготвени от министъра на труда и социалната политика и председателя на ДАЗД. Съгласно ЗЗД, правата на децата нямат никакви ограничения или привилегии, които да са базирани на раса, националност, етническа принадлежност, пол, произход, имуществен статут, религия, образование, вярвания или инвалидност (чл. 10). Законът предвижда

специална защита за деца в риск, деца с изключителен талант или уязвими групи като деца с недъгавост. Основен приоритет на Българската държавна политика е насърчаването на детското благоденствие, което е залегнало в Конституцията и законите, които са в пълен синхрон с принципа за най-добрия интерес на детето. Националният съвет за закрила на детето е създаден към ДАЗД. Съветът има консултативни и координационни функции и е създаден с цел да включи ресорни зам.-министри от всички министерства в закрилата на детето, както и да приобщи работещи в сферата на закрилата на детето НПО в планирането, изработването и прилагането на политики и законопроекти. От 2005 г. в България има генерален омбудсман, но до този момент не е акцентирано върху детските права.

**Министерство на труда и социалната политика (МТСП)** отговаря за предоставяне на институционални и обществени социални услуги и социална помощ на деца и техните семейства. Социалната политика за помощи се определя от Министерски съвет. Агенцията за социално подпомагане (АСП) е създадена към МТСП и отговаря за методологичното направление на местните структури за социално подпомагане, както и да упражнява контрол върху техните действия. Социално подпомагане е предоставяно на деца чрез предоставяне на подпомагане на самите деца или техните родители/настойници (помощите са или финансови, или под формата на социални услуги като консултации, терапия, групова работа по определен проблем, предоставяне на безвъзмездна нефинансова помощ), както е постановено в Закона за семейни помощи за деца, Закона за социално подпомагане и Правилника за неговото прилагане.

**Агенцията за социално подпомагане (АСП)** има представителство на регионално и общинско ниво – съответно Регионални дирекции за социално подпомагане (РДСП) и Дирекции за социално подпомагане (ДСП). ДСП отговарят за предоставяне и/или за насочване на деца и семейства към социални услуги. В рамките на ДСП, Отделът „Закрила на Детето“ (ОЗД) функционира за да защитава правата на децата, да предотвратява институционализацията (изоставянето) на деца в риск в техните собствени семейства, да насочва деца за осиновяване,

приемна грижа или настаняването им при роднини, когато техните биологични родители не могат да се грижат за тях. ДСП издава административни заповеди/препоръки за отнемане на деца в риск от семействата им, и Съдът постановява дали те да бъдат отнети от семейството им. ОЗД, които са част от ДСП, работят по случаи на деца, настанени в институции и по дейностите на институциите.

### Предоставяне на грижа и услуги за деца

Настаняването на дете извън рожденото му семейството, в специализирана институция, интернат, социална услуга от резидентен тип, приемно семейство и т.н., за определен период от време и по различни причини, най-общо се дефинира като грижа за отглеждане извън семейството или публична грижа.

Места, в които се настаняват деца, нуждаещи се от грижа извън семейството:

#### **А: Услуги по настаняване, предоставени в общността**

Според Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане, социалните услуги от резидентен тип, предлагани в общността, са следните:

а) **център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ)**; ЦНСТ е социална услуга, в която се осигурява среда, близка до семейната и се дава възможност чрез работа с детето и неговото семейство, да се достигне правилно и балансирано развитие на детето, и увеличаване на неговите перспективи да живее с родното, приемно или семейство на осиновители.

б) **център за временно настаняване**; Тази социална услуга се предоставя временно на потребители, за които трябва да бъдат изяснени перспективите за разрешаване на техния случай.

в) **кризисен център**; Тази социална услуга предоставя институционална закрила и защита на деца, които са преживели насилие в или извън семейството си, жертви

на трафик и т.н. Услугата има временен характер и освен безопасна среда, включва специална програма за преодоляване на психологическата травма.

г) **преходно жилище;** Жилище или пространство, в което малка група младежи (на възраст от 16 до 18 г.) се подготвят за напускане на системата за грижа и самостоятелен живот в общността.

д) **защитено жилище;** Жилище, пространство, група, в която хората водят независим начин на живот, подпомагани от професионалисти. (Тези жилища се предоставят на младежи с увреждане над 18 г.)

е) **наблюдавано жилище;** Социална услуга, в която освен настаняване се оказва подкрепа и консултиране на лица, навършили 18 години, които напускат специализирана институция и им предстои да водят независим начин на живот.

ж) **приют;** Приютите за безнадзорни деца са заведения за социални услуги, в които

временно и безплатно се подслоняват безнадзорни деца, докато бъдат прибрани от своите родители или лицата, които упражняват родителски функции, или бъдат настанени в подходящо здравно, социално или учебно - възпитателно заведение.

Следните центрове работят основно с държавно финансиране (повечето се управляват от НПО):

- Центрове Майка и бебе – те функционират като превантивна услуга, за да предотвратят изоставяне на новородени и деца до 3 г. В България има 10 такива центъра, които са финансирани от държавата.
- 5 приюта за бездомни деца;
- 15 преходни жилища;
- 110 защитени жилища;
- 71 центъра за настаняване от семеен тип;
- 11 кризисни центъра за деца, жертви на насилие и трафик;
- 11 центъра за временна грижа.

Следните типове центрове работят в България с широка гама от социални услуги за деца:

- 69 центъра за поддръжка, които предоставят широка гама от услуги;
- 11 центъра за работа с бездомни деца;
- 57 центъра за социална рехабилитация и интеграция (21 от тях са за деца);
- 68 дневни центъра за деца с увреждания.

### **В: Институции**

Институциите за деца са част от тежкото наследство, оставено от политическата система, доминирана от принципа „държавата е по-способна да се грижи за децата от техните родители“. Тази политика е в сила повече от 40 години и е оставила трайни следи върху мисленето и очакванията на обществото. Двадесет години след началото на политическите промени, институционализацията на грижата за деца в България продължава да е нерешен проблем, който не може да бъде обяснен само с наследството от миналото. Липсата на ясна политическа воля за затваряне на тези институции води до тяхното „реформиране“ и „реструктуриране“, които често се разбират като преустройство и обновяване на сградния фонд и не водят до чувствителни промени в начина, по който децата живеят и получават грижи. Икономическите, политически и социални промени на преходния период доведоха до нови предизвикателства и задълбочиха съществуващите проблеми. Между основните фактори, които влияят на институционализацията са:

- Недостатъчен брой и неравномерно географско разпределение на услуги за деца и семейства, базирани на нуждите.
- Недостатъчни семейни финанси, което често води до социално изключване на семействата и оставяне на деца в институциите.

- Преобладаващ медицински модел по отношение на детските увреждания, според който институциите предоставят най-качествената грижа за децата с увреждания.
- Липса на адекватна поддържаща социална и архитектурна инфраструктура.
- Променени модели на поведение в семейството, които водят до раждания без брак и самотни родители.
- Механизми за финансиране на услугите и мерки за социално приобщаване, които често са неадекватни инструменти за намаляване на притока на деца в институциите и за предотвратяване на разпадането на семействата.

Специализирани институции за предоставяне на социални услуги за деца - съществуват следните домове за настаняване на деца:

**а) Настаняване в дом за деца, лишени от родителска грижа**

**б) Настаняване в дом за деца с физически увреждания**

**в) Настаняване в дом за деца с умствени недостатъци**

Социалните услуги в специализираните институции се предоставят след изчерпване на възможностите за предоставяне на услуги в общността.

Настаняването в специализирана институция е предвидено като крайна мярка след изчерпване на всички други възможности – подкрепа за семейството, настаняване при близки и роднини, приемна грижа, резидентни услуги в общността и най-накрая институционална грижа. Логиката на законодателя е, че институциите са най-малко подходящото място за отглеждане на дете в системата за закрила. Очаква се тази мярка да е временна, докато се вземе най-важното решение – реинтеграцията на детето в семейството или вписването му в регистъра за осиновяване. Очакванията това да бъде постигнато обаче се базират и на възможно най-краткия период на престой в системата извън семейната грижа и подобряване на контакта с родното семейство, когато това е възможно.



Друг тип институции за принудително настаняване извън семейна среда, са Социалнопедагогическите интернати и Възпитателните училища-интернати и те са свързани с действащата система за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.

**Социално-педагогическите интернати (СПИ)** са държавни училища, в които се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, извършили противообществени прояви, а във **Възпитателните училища-интернати (ВУИ)** се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, които са извършили противообществени прояви, към които възпитателните мерки не са се оказали достатъчни, и за нормалното им възпитание няма подходяща социална среда.

СПИ и ВУИ се намират в малки населени места, с цел откъсване на децата от криминогенната среда, с максимален престой до 3 години, но с възможности за оставане по желание до завършване на започнатата степен на образование.

Някои услуги работят с финансиране от алтернативни източници, например международни донори, корпоративния сектор и различни други. България направи много за подобряване на законодателството си, подsigури ясна структура на органи, отговорни за защитата на правата на децата, и предостави възможности за развитие на услуги, които да позволят на децата да живеят в сигурна семейна среда, която да им позволи развитие на пълния им потенциал. Все още трябва да се направи много в насока решителни мерки за прекратяване на настаняване на децата в домове, особено тези под 3 годишна възраст, и за развиване на мерки, засилващи семейството, както и за предоставяне на качествени алтернативи за тези деца, които в момента живеят в институциите и за тези, които ги напускат.

### **Процесът на деинституционализация**

През февруари 2008 г. Парламентът на Р България прие Национална стратегия за детето за периода 2008 – 2018 г., и на 24 февруари 2010 г. Министерски съвет

прие стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“. Този документ представя значителна политическа воля за подмяна на наследената система на грижа за децата с нови видове грижа, които да подсигурят най-доброто качество и закрила на правата на детето. Този стратегически документ приема следната дефиниция и разбиране за деинституционализацията в България:

“Деинституционализацията е процес на замяна на институционалната грижа за деца с грижа в семейна или близка до семейната среда в общността, като не се ограничава само до извеждане на децата от институциите. Това е процес на предотвратяване на настаняванията на деца в институциите, създаване на нови възможности за децата и семействата да получат подкрепа в общността и протича на много нива:

- работа със семейства и специалисти от социалната сфера и близки до нея области по превенция на изоставянето и институционализацията на деца с цел да се ограничи и постепенно прекрати постъпването на деца в институции, както и да се подкрепи реинтегрирането на децата в родните им семейства;
- реформа и работа в системата за социално подпомагане за реализиране на програми за социална подкрепа и закрила в подкрепа на родното и разширеното семейство за превенция на изоставянето и отглеждане на децата в семейна среда;
- разкриване на алтернативни услуги и форми на грижа, за да се създаде възможност за извеждане на децата от институциите или предотвратяване тяхното настаняване;
- насърчаване развитието на осиновяването и приемната грижа с фокус върху развитие на услугите за деца 0-3 години;
- ангажиране на обществеността в подкрепа на децата, напускащи институции, за тяхното социално включване;
- поставяне на децата и семействата в центъра на работата на всички, работещи с деца.”

Срокът за изпълнение на стратегията за деинституционализация е до 2025 г.

На 23 май 2012 г. бе приет Националният план за превенция на насилието над деца 2012-2014 г. Той е в съответствие с Националната стратегия за детето за 2008-2018 г., която предвижда да се подобри ефективността на работата по сигнали за насилие над деца, да се въведат процедури и принципи за работата между различни партньори от различни институции по случаите на насилие над деца и да се утвърдят стандартизирани методи за набиране на информация. Планът се занимава с проблемите на насилието, необходимите мерки за борба с него и с общата рамка за превенция на това явление чрез предоставяне на информация, подкрепа и услуги.

През 2012 г. се отчете напредък в процеса на деинституционализация за децата в риск. За сравнение, в края на 2009 г. в 137 специализирани институции са били отглеждани 6730 деца, през 2012 в 122 институции са били отглеждани 4122 деца. В приемна грижа настанените деца се увеличат – през 2009 г. те са 112, а през 2011 г. – 391 деца.

Реформирането на институциите за деца се сблъсква с много трудности от различен характер, по-важните към момента са:

- Липсва достатъчно развита мрежа от социални услуги, които да са алтернатива на институциите, както и услуги, които да поемат децата след тяхното излизане от институциите
- Местните екипи, които се сформират с цел да планират и проведат реформата срещнат сериозни трудности в изготвянето на цялостен анализ на средата, рисковите групи, наличния ресурс и силните и слабите страни и така не успяват да изградят пълна и дългосрочна визия за бъдещите социалните услуги в общината
- Ниска степен или липса на ефективно сътрудничество между институциите
- Затруднения при работата в екип и дефинирането на ангажиментите на всички участници в процеса

- Повечето проекти на правителствените и неправителствените организации имат временен характер, което води до липса на приемственост и непостигане на трайни резултати; не е предвидена възможност до момента социални услуги за деца, доказали своята ефективност, да продължат да съществуват като делегирана държавна дейност.
- Друга сериозна трудност е изключителната натовареност на работещите в сектора – служители на ОЗД, възпитатели и социални работници към институциите за деца.
- Има тенденция да се инвестира повече в повишаването на материално-битовите условия в институциите, отколкото в човешките ресурси – не се откриват достатъчно работни места, които да отговорят на реалните нужди на общината/ институцията и не се инвестира достатъчно във финансовата мотивация на работещите в сектора.

Едно от основните предизвикателства в процеса на деинституционализация, който е много типичен за България, е процесът на пренасочване на финансиране от старата система на институционална грижа към гама от услуги, предоставяни в общността, чрез принципа „ресурсите следват детето“. Във всички процеси на реформа това се доказва като основна мотивация за постепенното закриване на институциите и финансиране на алтернативите, като по този начин се подsigурява максимален ефект за детето.

В този контекст стратегията „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ и нейният План за действие си поставят за основна цел въвеждането на нов подход за финансиране на услугите за деца, при който ресурсите се насочват към покриване на специфични нужди на децата и семействата, а не към сградите, в които се предоставят услуги.

## II. МЕТОДОЛОГИЯ

### 1. Къде и кога беше проведено изследването

Изследването беше проведено **между 26 май и 28 юни 2013 г.**

Интервюирани бяха **момичета на възраст между 14 и 18 г. - на място в Дома за деца в с. Доганово, област Софийска.**

Домът за деца лишени от родителска грижа в Доганово има капацитет да отглежда 60 деца между 7-18 години.

Предварително беше сключен **договор за сътрудничество с Директора на институцията**, в който е описан проекта, целите и процедурата на изследването, за какво ще бъдат използвани данните, етичните въпроси и пр. Участието на момичетата в проекта (в изследването и в овластяващата програма) ще бъде отразено в техните индивидуални досиета.

Срещите с момичетата се осъществяваха в голямата зала на Дома и в една отделна малка стая. При първото ни посещение в Дома в стаята присъстваше дежурния възпитател без да участва или да се намесва в интеракциите ни с девойките.

**Екипът** от ФАА се състоеше от координатора, изследователя и двама психолози с опит в работата с деца. За да имаме унифициран начин на водене на интервюто и подход към задаването на въпросите, нашият екип имаше две предварителни срещи за обучение в методологията. След всяко интервю екипът се събираше и споделяше как е преминал разговора с всяко момиче. Това ни помогна да уеднаквим работата си и да адаптираме подхода си.

### 2. Подбор на извадката, окончателен брой и профил на момичетата и специалистите, участвали в изследването

Критериите за подбор на момичетата, които да бъдат интервюирани, бяха обсъдени и одобрени от партньорите по проекта и вписани в Европейската

методологическа рамка (European Methodological Framework<sup>1</sup>). Критериите за подбор на момичетата бяха:

- Да са момичета между 14 и 18 г.
- Да живеят в Дом за деца
- Да не са в стресова или деликатна житейска ситуация. За тази цел специалистите, работещи в домовете, подпомагат изследователите по време на подбора на момичетата.
- Момичетата, участващи в интервютата, трябва да са преживели насилие (в широк смисъл).

Етичните въпроси, които трябва да се вземат пред вид, са следните:

- Участието е доброволно и базирано на информирано съгласие на момичетата и техните настойници
- Преди предоставяне на съгласието, момичетата и настойниците им са информирани за: проекта и обхвата му, възможността за отказ от участие, и начина за използването на данните.
- По време на интервютата и фокус групите се създава атмосфера на доверие и сигурност
- Сигурността, правата и благосъстоянието на момичетата винаги е гарантирано
- Интервютата и фокус групите се записват. Записите са поверителни и анонимни.

Една добра предпоставка, която имахме при контактите с Дома за деца в с. Доганово е, че сме работили с този Дом през миналите години и специалистите и момичетата ни познаваха от предишни дейности и тренинги. Това улесни създаването на атмосфера на доверие с момичетата и интервютата протичаха в спокойна обстановка.

- Първоначално събрахме всички момичета заедно и представихме проекта, за да бъде осигурено информираното им съгласие да участват в

---

<sup>1</sup> Този документ е достъпен на страницата на проекта: <http://www.empoweringcare.eu/>

изследването. Момичетата задаваха въпроси най-вече по отношение на конфиденциалността, защо ще се записват и къде ще бъдат публикувани техните отговори. След като отговорихме изчерпателно на въпросите, 14 момичета проявиха желание да се включат в изследването, а други две пожелаха да се включат в следващите активности – в програмата за овластяване.

- Направихме график за поредността на интервютата по дни и часове. Непосредствено преди интервюто разговаряхме индивидуално с всяко момиче и тя подписваше Декларация за информирано съгласие.
- Общо 14 момичета бяха интервюирани и 9 момичета участваха във фокус-групата.
- По отношение **профила на момичетата:**

От общо 14 момичета: 9 момичета са на възраст 14 години, едно на 15г. две момичета на 17г. и две на 18г. Повечето са настанени в институцията, когато са били на 7 години и причината е била – преместване от друг Дом. Повече от половината момичета (9 момичета) идват от София, което е свързано с близостта на Доганово до град София. Почти всички момичета имат живи родители, но повечето от подрастващите не поддържат контакт с тях по следните причини:

- ▶ Незаинтересованост или negliжиране от страна на родителя
- ▶ Психична болест
- ▶ Крайна бедност
- ▶ Когато момичето е настанено в институцията като мярка за закрила – когато семейството има насилие или друг проблем, поради който родителските права са ограничени или отнети
- ▶ Липсва актуална информация за родителите
- ▶ Нежелание от страна на момичето

*„Не ме интересуват – те са ме изоставили, аз няма да ги търся!“*

*„Няма смисъл да ходя при тях (при родителите), защото там за мен няма място. Те не идват и аз не искам да ги виждам вече“.*

*„Не получавам известия за тях, откакто съм преместена, не ги знам изобщо къде са, живи ли са..., не ме и интересува“.*

Забелязахме, че почти всички момичета твърдяха, че нямат приятели там, откъдето идват или където е домът им. 12 момичета знаят, че имат братя и сестри, но 5 от тях не знаят нищо за тях. *„Чувала съм, че имам някакви братя, но не съм ги виждала“.*

Три от момичетата твърдяха, че изобщо не си спомнят нищо от детството си преди да дойдат в този дом за деца.

Интересно наблюдение е, че когато питахме за приятели, момичетата споменават посетители, които идват в Дома от София. Това обикновено са доброволци, които се занимават за няколко часа с тях – индивидуално или групово, разговарят, рисуват и пр. Освен доброволци, в институцията идват гости от различни неправителствени организации, изпълняват дейности в рамките на проекти, различни финансиращи организации, които оставят подаръци на децата и пр. По-малките деца митологизират и идеализират тези гости и ги очакват с нетърпение.

- Същата процедура на изследването прилагаме и към екипа от професионалисти, работещи в институцията. Допълнително събирахме още информация за момичетата, които интервюирахме за да можем да съпоставим информацията, която получаваме от момичетата и тази от възпитателите.

Критериите за подбор за участие на професионалистите в това проучване са:

- Да са професионалисти, работещи с малолетни и непълнолетни момичета, живеещи в Дом за деца.
- Да имат опит в работа с малолетни и непълнолетни момичета, живеещи в Дом за деца.

Етичните въпроси, свързани с тяхното участие са:

- Участието е доброволно



- Възможно е напускане на проекта във всеки един момент
- Преди предоставяне на съгласие, специалистите са информирани за: проекта и обхвата му, доброволното включване в проекта, използването на данните и факта, че използването на данните ще бъде поверително.

Общо 4 професионалиста се включиха в изследването чрез индивидуални интервюта.

### 3. Използвани изследователски техники

#### **Индивидуални полу-структурирани интервюта с момичетата**

Целта на индивидуалните интервюта беше да събере информация за личните истории и сблъсъци с насилие на момичетата, живеещи в домове. Обсъжданите теми са: опит с дома за деца, социални и интимни отношения, опит с насилие.

#### **Фокус групи с момичетата**

Целта на фокус групите с непълнолетните момичета беше да се обсъдят и споделят впечатления от джендър ролите и стереотипи, както и модели на поведение в интимните отношения. Темите на фокус групата са: джендър роли и стереотипи, близки отношения и интимни отношения.

#### **Индивидуални полу-структурирани интервюта с професионалисти**

Целта на интервютата с професионалистите беше да се съберат впечатленията, приноса и опита при работа с момичета в институциите. Обсъдените теми с професионалистите бяха: джендър роли и възприятие (стереотипи и джендър разлики в центровете), опит с насилие на момичетата, настанени в домове (възприятия на професионалистите относно насилие, форми и сфери на насилието, преживяно от момичетата, влияние на насилието върху живота на момичетата, справяне с насилие в домовете, нужди и трудности, изразени от момичетата) и нужди на професионалистите (нужди, инструменти при работа с

насилие срещу жени и джендър въпроси в ежедневната им работа, нужни умения и срещнати затруднения).

#### 4. Основни трудности и преодоляването им

Основните трудности, които установихме при провеждането на изследването бяха свързани с това, че трябваше да преформулираме въпросите от полуструктурираното интервю. Налагаше се да си изработим индивидуален подход и формулировки на въпросите, защото момичетата често не разбираха какво ги питаме или не знаеха какво да отговорят. Този начин на провеждане на изследването ни позволи да получим отговори по темите, но нямаше как да запазим оригиналния текст на въпросите един и същ. Към полуструктурираното интервю бяха добавени няколко уточнения. *Например:* в раздел Полови роли и стереотипи, добавихме по искане на момичетата уточняващи въпроси за разликите между момчетата и момичетата, отглеждани в домове за деца и тези от селото. *Друг пример:* към въпросите за скрито насилие добавихме уточнения, които касаят клинични симптоми – сънувала ли е кошмари, имала ли е страхове, случвало ли се е да се изпуска по малка нужда и пр.

Друга трудност, която отбелязахме е, че момичетата лесно се объркват във въпросите – интерферират последователните въпроси, влияят се от предходния въпрос. За да преодолеем това, ние давахме повече пространство на момичетата да отговорят, изчаквахме ги, повтаряхме въпроса с други думи, изяснявахме смисъла и пр.

### III. АНАЛИЗ НА ДАННИТЕ

Преди да се спрем по-подробно на данните от изследването, ще споделим няколко наблюдения, които са общи за момичетата.

От интервюираните момичета нито едно не е било питано за неговото мнение и желание при кого да живее, не е било информирано предварително какво ще се случи с нея и къде ще бъде настанена да живее. Това е етичен проблем, с който

сме се сблъскали и при други изследвания на Фондация „Асоциация Анимус“ спрямо деца, които са жертви на насилие и е предприета мярка за закрила и смятаме, че когато не се отдели достатъчно време и внимание на детето, за да бъде подготвено за това, което му предстои, последствията са много сериозни и имат ретравмиращ ефект. Това може да се смята за общ проблем на системата на грижи и отношението към децата.

Повечето от момичетата не можаха ясно да формулират причината, поради която са настанени в Дом за деца. Травмата от изоставянето силно е повлияла цялостното развитие на момичетата, особено когато няма никакви обяснения какво се е случило и каква е била причината за раздялата с майките им.

Резидентната грижа предполага организирана и рутинирана структура за живот на деца, без елемент на лично отношение (напр. всички деца спят, хранят се и се мият по едно и също време), като отношенията между възпитателите и децата са на професионална основа, вместо родителски. Взаимоотношенията между възпитателите и децата не са персонифицирани и съществува дефицит от условия за изграждане на личностна идентичност. Животът в институциите за деца е насочен към дейности на големи групи, така че за подрастващите не остава място за индивидуално развитие.

Нещо интересно, което бихме искали да отбележим са еднаквите отговори, които момичетата дават на въпросите ни. Това може да се дължи на общи дискусии или на правилата, които имат в Дома. Отговорите на момичетата звучат като заучени фрази, изказани без да са осмислени и без да влагат нищо лично. При задаване на допълнителни или уточняващи въпроси, момичетата повтаряха същото твърдение и не обогатяваха отговора с нова информация или пък се объркваха и отговаряха с „не зная“. Такива отговори забелязахме в раздел: **Джендър роли и стереотипи.**

## 1. Възприятия и преживявания на момчетата

### 1) Джендър роли и възприятия: възприети разлики между жените и мъжете относно самостоятелност, пространство, дейности и др.

Вече писахме, че момчетата, отлеждани в институция имат силно затруднение в процеса на диференциация и очертаване на граници. 5 момчета отговориха с „не знам“ на въпроса *Какво означава да си момиче/жена според теб?* Други 6 отговориха, че *„момчетата са чисти и трябва да спазват лична хигиена“* (това е едно от повтарящите се твърдения - като норма, наложена отвън, от възпитателите, а не като лично убеждение). Останалите момчета допълваха този отговор с *„да са хубави, да се обличат хубаво“, „да са харесвани“, „да съчетават цветовете в дрехите“*. Като известно различие посочваха, че харесват различен тип музика – *„момчетата повече слушат рап и чалга, а аз харесвам аренби и поп“*. Като цяло представата за това, какво е да си момиче, се отнася повече към външния вид и видими характеристики и поведение, отколкото към лични качества, емоционалност и характер. Това се отнасяше и до отговорите за представата и възприятието им и към момчетата.

По отношение на автономността, момчетата смятаха, че момчетата имат повече право на самостоятелност, но не можеха да определят защо. Специално в Дома за деца, където провеждахме изследването според момчетата няма организирани различни занимания с децата – единственото, което разделя младежите и девойките е футболът, защото учителят по физическо е направил само мъжки отбор по футбол. Всички подрастващи могат свободно да се включват към всички видове активности – рисуване, свирене, игра на народни танци, пеене, физически активности и пр.

Като възможност за лично пространство в Дома има еднакви условия – шкафчетата и гардеробите са еднакви във всяка стая – и за момчетата и за момичетата.

Няма обособено пространство само за занимания, които да са дефинирани като „типично женски“ и да подпомагат оформянето на определен стереотип.

## 2) Джендър стереотипи и разлики между мъже и жени, преживявания свързани с джендър норми и рестрикции в ежедневиия живот.

Разказвайки за живота си в дома, по-трудно се сещаха за различните занимания, които са им любими или които имат възможност да правят и бяха нужни насочващи въпроси, които да провокират това те да помислят в тази насока. По – скоро първото нещо, което често се назоваваше бе усещането за самота, еднообразие, конфликти с други деца от дома.

Нормите в дома са еднакви за всички и няма полови разлики нито в изискванията, нито в наказанията.

Интересното тук е, че момичетата възприемаха много от въпросите като свързани със сексуалността и сексуалното поведение.

Като стереотип за мъж/момче са: *„по-силни са от нас физически”, „по-груби, агресивни и нахални”, „момчетата трябва да работят и да изкарват прехраната”, а момичетата са”по-мили, чисти и добри”*.

По отношение на облеклото и личните вещи, момичетата смятат, че имат възможност да си избират дрехите *„но да не са разголени”*, което отново ни отпраща към връзката със сексуалността и това да спазват правила и да не са предизвикателни. Преобладаващите отговори са: *„мога да си избирам да обличам и да правя каквото поискам, момчетата също”*.

## 3) Социални и интимни връзки: типове връзки, баланс/дисбаланс на сила, джендър разлики, задоволство от тях. Специален фокус върху интимните отношения и джендър ролите в тях.

Както отбелязахме по-горе, девойките се затрудняват в изграждането на индивидуално лично отношение към самите себе си. Имат задръжки в развитието на индивидуалност и емоционална близост с близки хора, поради което

различията много ги плашат, затова въпросите, свързани с разлики, дори с такава основна разлика като половата разлика, събужда тревога в тях.

Тази трудност се проявяваше и в отговорите им на въпросите за близките и приятелски отношения – момичетата описваха с едни и същи думи и роднините и близките, интимните приятели и познатите си. Това донякъде се дължи и на бедния им езиков речник, но като цяло показва затруднената диференциация.

Изключително се затрудняваха на въпросите: *Как би описала отношението на другите към теб? С какви различни чувства свързваш различните си отношения/ връзки?* Ето няколко различни отговора: *„еднакви са ми чувствата, не мразя никого”, „с бунтарство. Когато мисля, че съм неразбрана и се чувствам изоставена и предадена. И надделява агресията в мен.”*

Момичетата виждат разлика в отношенията на момчетата от Дома към тях, в сравнение с момичетата. Смятат, че момчетата са по-груби и ги обиждат, не ги разбират и постоянно са в дразги.

Забелязахме, че повечето от въпросите за половите разлики предизвикват различни емоционални реакции като превъзбуда, срам, притеснение, подозрителност или затваряне в себе си. Когато се насочат въпросите в посока полови разлики, момичетата се чувстваха като „заподозряни в грях”, както се изрази едното момиче – *„това, че знам какво бельо носят момчетата не значи, че съм ги гледала”*. Въпросите предизвикваха защитно поведение, защото момичетата смятаха, че ще бъдат разкрити в неспазване на правилата. Вероятно в Дома имат специално отношение към въпросите за сексуалността, защото 8 момичета заявиха категорично, че те *„такива работи не правят и няма да правят докато не са сигурни в момчето”*.

Интересно е твърдението на една от възпитателките по този въпрос *„момчетата тук не водят полов живот до късна възраст, но веднъж започнат ли, са неудържими”*.

Болшинството от момичетата твърдят, че нямат близки интимни отношения.

Приятелските им отношения обикновено са ограничени до една или две приятелки, на които имат доверие. Извън много тесния приятелски кръг смятат,

че другите от Дома биха могли да ги предадат и уязвят, затова не споделят лични неща с тях. Друг факт, който отбелязахме е, че в стремежа си да имат лични и доверени отношения, някои момичета се обръщат към определени възпитателки от Дома или към „гостите” и доброволците, които ги посещават и твърдят, че те са им най-добрите приятели. Това показва силното им желание и нужда от доверени и сигурни отношения. За момичетата от Дома на тяхната възраст говорят с тревога от конкуренцията и възможно предателство. При обсъждането на тази тема, на тях им беше трудно да си представят близост с друг човек, доверителни отношения, преданост, усещане за закрила. Все пак някои от момичетата описаха свои контакти с връстници, с които споделят повечето от времето си, с които разговарят на едни и същи теми. Рядко обаче някое от тях споделяше, че има приятел момче. Момчешкият свят изглеждаше по-скоро като нещо интересно за тях, най-вече поради началото на тяхното съзряване и желанията, които се зараждат в тях, но не и като нещо, което е близко или познато за тях и може да споделят като приятели.

Повечето момичета не споделят да преживяват натиск или принуда да направят нещо, което не желаят от близките си приятели.

Имат възможност да изразяват мнението си свободно сред приятелите си.

#### 4) Преживявания в дома: чувства, положителни и отрицателни аспекти.

Отношението към живота в Дома е сложно – от една страна се чувстват добре и спокойни в структурата, от друга – това ги ограничава. Във всички отговори присъстваха и двата аспекта. Най-мъчителното преживяване идваше от факта, че са в Дом, защото са ги изоставили и са отхвърлени: *„лошо е, защото сме изоставени и защото като идват някои в Дома, после обещават и не изпълняват обещанията си”, „тук се чувствам като затворник, не ни пускат да излизаме много навън, не дават да сме свободни”, „не ми харесва, че има много завистливи тук”, „тук е по-хубаво, защото са ни осигурили храна,*

*подслон, дрехи, водят ни на екскурзии, има различни интересни неща, които иначе не бих могла да имам”.*

От друга страна, на въпроса *Чувствате ли се приети такива, каквито сте?* 12 момичета отговарят с „Да”.

Момичетата отбелязват най-големи разлики в това как се отнасят връстниците им извън дома, от селото, с тях. Често им се подиграват, че са без родители, че са „пансионци”.

11 момичета от интервюираните са имали лоши мисли за себе си и са искали да се самонаранят в моменти на отчаяние или като наказание (и към тях самите и за да накажат някой, който им е причинил болка). Няколко момичета споделиха, че са имали суициден опит или мисли за самонараняване и самоубийство.

#### **5) Опит с насилие: форми на насилие, сфери, в които има насилие, насилници и ефект върху живота на жените.**

Според повечето момичета насилие е *„когато те карат да правиш нещо, което те искат, а ти не искаш”, „да те изнасилват и да те тормозят”, „да те карат да правиш секс насила”, „да те бият или да се биете”.*

Повечето момичета отрекоха да са преживели насилие в смисъла на *”бой и изнасилване – не”*. Повечето възприемаха насилието в крайните му форми и твърдяха, че не са попадали в такава ситуация. Едно момиче сподели, че като по-малка е преживявала насилие от по-големите деца в предишния дом, в който е била настанена. Други споделиха *„да, но само са ме били, сега не си спомням точно. То не беше точно насилие, а просто... така, бой”, „повече са ме били извън Дома, баща ми ме биеше”*. Момичетата едновременно казваха, че са преживявали насилие и веднага след това го отричаха или омаловажаваха, което показва, че се чувстват много несигурни да определят за себе си какво е насилие и къде е границата за тях. На въпроса *Какво се случи след преживяното?*, повечето момичета отговориха *„нищо”, „не помня”, „исках да му кажа всичко в лицето, но не посмях, защото тогава той щеше да ме набие още повече”,*



*„исках да се махна, да изчезна”, „и да бях споделила, никой нямаше да направи нищо”.*

На въпросът *„някой обиждал ли те е?”* всички момичета потвърдиха, но го приемаха като нормална част от взаимоотношенията – *„на всички се случва”*. Част от момичетата възприемаха и това да им крещят като нещо обичайно. Повечето обаче бяха критични и знаеха, че това е лошо поведение и прекрива нормалните граници, въпреки, че се е превърнало в ежедневие в Дома. Всички момичета отрекоха сексуално насилие или натиск и заплахи към тях и казваха, че са най-добре запознати как да се предпазват от такъв вид насилие. Много често са се чувствали засрамени от някого, но също така и са засрамвали други хора.

При въпроси, отнасящи се до насилие от активна позиция, момичетата отговарят по-свободно, споделят, че са дразнили други хора, викали са, късали са и пр. Явно в тази роля се чувстват по-силни по механизма на защита чрез *„идентификация с агресора”*.

Най-често момичетата споделят, че имат желание да отмъстят, че биха набили други хора ако могат, но след това са склонни да омаловажават тези твърдения. Някои успяват да използват фантазията си за да задоволяват тези импулси в представите си, а не в реалността. Почти всички момичета споделят, че ревнуват и завиждат – и приятелки и приятели и възпитатели и че се чувстват безсилни в такива ситуации.

Всички момичета смятат, че насилието силно повлиява целият живот на човек – *„може да се разболее човек, може да се осакати някой, децата стават агресивни и могат да нараняват. И да разрушат всичко”, „Увеличава злобата между хората”, „доверието изчезва”*.

Информацията от **фокус групите с момичетата** потвърждаваше данните от проведените индивидуални интервюта. Събирането на данни от хора, участващи в групово дискусия, прави данните по-богати. В проучването на овластяването основната цел на фокус групите е да съберат данни от споделените модели на поведение с цел анализ на общите възприятия и джендър роли и стереотипи. По

време на фокус-групите момичетата спонтанно споделяха мнението си по предложени от нас теми. Ще допълним само с наблюдение на процеса:

Всяко едно от момичетата сподели, че има/имала реален досег с насилие. Нашето впечатление е, че този опит е непреработен, понякога трудно разпознаваем от тях самите, но винаги предизвикваше силни емоции при разговорите и докосването до тази тема. Поведението на момичетата от Дома варираше от по – предизвикателно до доста свито и притеснително, но при повечето личеше липсата на доверие към околните и подозрителност какво ще ги питаме. Това показва, че темата е важна за тях.

По отношение на връзките помежду им, забелязахме, че не са сплотени помежду си, рядко са дори и на малки групи, по-скоро се опитваха да ни се харесат и да поддържат поведение, за което са чували, че е правилно. Когато повечето от тях свикнаха с нас и не ни приемаха толкова заплашително, поведението им стана по-обичайно и ежедневно, тогава си проличаха нападките, неприязънта към различието, която сякаш използваша за прикриване и справяне със собственото си чувство на неприетост, различие и отхвърленост. Виждаше се, че някои момичета искаха да спечелят нашето одобрение, като говореха засрамващо и злепоставящо или казваха нещо срамно за друго момиче пред нас. Други, по-свити момичета, сякаш почувстваха, че имат правото и могат в момента да изразят своето мнение (по време на фокус-групите) и то да бъде важно за нас, въпреки че другите по принцип биха им се присмели за това. Действително това често се случваше, но ние се опитвахме да въведем правилото, че всяко мнение или позиция е важно да бъде чуто и обсъдена. Понякога след подобни коментари от наша страна, сякаш по-нападателните момичета се засрамваха пред нас, но оставаше усещането, че ще се опитат да уязвят по-късно другите деца, насаме или в ситуация, без външни хора. Личеше, че някои по-агресивни деца, трудно приемаха спазването на правила и се опитваха по заобиколен начин да демонстрират опозиционно поведение, което на моменти прерастваше в агресивно и насилствено спрямо останалите.

## 2. Възприятия и опит на специалистите

Интервютата с специалистите, които се грижат за децата в Дома, допринесоха за обогатяването на картината за ситуацията, в която се отглеждат децата в дома. Разговорите бяха много полезни в няколко посоки:

- имахме възможност да сверим данните, които получихме от интервюираните от нас момичетата
- да опишем ситуацията и условията на работа в дома от гледната точка на възпитателите
- да съберем мнения и идеи, които биха могли да допринесат за създаването на овластяваща програма за момичетата.

По предварителна информация възпитателите в дома са предимно жени, а на позициите охрана и отговорен за физическото възпитание са назначени мъже. Директора на училището също е жена. Ние имахме възможност да поговорим само с жени – възпитателки.

Започнахме с въпроси, касаещи техните преки задължения, условията на работа и ресурсите. Установихме, че базисните материални нужди на момичетата в дома са задоволени, допълнително се осигурява подпомагане от частни донори и неправителствени организации. Специалистите от дома се радват на посещения от доброволци или външни специалисти, които да организират различни дейности с децата, които осмислят свободното им време. Възпитателите са отговорни за заниманията на децата, но за да могат да се справят с тази задача, те се опитват да организират групови дейности с повече деца. По този начин обаче не се насърчава индивидуалността на децата и няма възможност за разнообразни занимания по интереси. Основно имат занимания с танци, музика, спорт – футбол, баскетбол, имат няколко велосипеда и пр.

Всички възпитатели споделиха нуждата си от допълнително надграждащо обучение за да бъдат адекватни към нуждите на децата. Например една от възпитателките каза, че е имало проблем с това, че не могат да контролират

достъпа на децата до рискови сайтове в Интернет. Случвало се е две момичета да си чатят продължително време с непознати и съответно са били в риск от злоупотреба или от трафик на деца. За да се справят с този проблем се е наложило да потърсят компютърен специалист, който регулярно да ограничава достъпа да някои сайтове, но това се е оказало неефективно. Мнението на възпитателя е, че децата трябва да бъдат научени да разпознават рисковете и да могат да им се противопоставят. Това е ангажимент, който възпитателите не могат да поемат, защото самите те не са достатъчно квалифицирани в такива специализирани теми или нямат възможност да организират подобни обучения поради натовареност на графиците си. Липсата на достатъчно финансиране за екипа на Дома не позволява служителите да участват в достатъчно обучения и семинари и ако някой от възпитателите има желание да се образова, той/тя го прави на собствени разноски. Това не е мотивиращо за служителите и те поддържат оптимален минимален стандарт на компетенции за момента. Всички възпитатели изразиха нуждата от външен супервизор за работата им с определени деца, както те ги наричат – „тежките случаи”. Тежки случаи за тях са случаи с висок суициден риск, деца с бягства от дома, множество кражби, деца, преживели тежко насилие или силно агресивни, деца със сексуализирано поведение, деца със задръжки в развитието с проблемно поведение и пр.

Като цяло капацитетът на персонала за справяне със случаи на насилие е ограничен. Домът разполага с психолог, който работи кризисна интервенция и консултира децата, но за дългосрочна психотерапевтична работа се налага да се обръщат към външни специалисти. Проблемът в подобни случаи е, че услугата дългосрочна психотерапия изисква много ресурс от страна на дома – пътуване до място (обикновено в близкия град, в случая София) където има психотерапевти, осигуряване на придружител и пр. Това предполага, че някои случаи се отлагат или не се проследяват задълбочено във времето, което води до много по-тежки последици за децата.

В ежедневната си работа възпитателите се сблъскват с предизвикателствата от страна на децата и нуждата им от стабилна структура и удържаща емоциите им

среда. Обикновено момчетата са по-буйни и в периода на юношеството си изпробват до къде могат да стигнат чрез агресивно поведение. Голяма част от децата са преживели насилие в ранното си детство или са били институционализирани от много ранна възраст. Възпитателите са наясно, че това е предпоставка за настоящото им агресивно поведение и провокации. Понякога те не могат да се справят със задачата да поставят граници без да наказват и да ползват по-силови начини и се чувстват безпомощни /да повишават тона си, да наказват или да изолират децата в стаята, да ги лишават от нещо, което те харесват или желаят/. Това засилва напрежението на професионалистите и кара самите деца да се чувстват безпомощни.

Направи ни впечатление, че и четирите възпитателки говореха общо за „децата”, което отново произтича от ниската диференциация на децата и юношите, отглеждани в институции.

Възпитателите са жени, които изпълняват много функции – да се грижат, да възпитават, да организират занимания, да се справят с административна работа и пр. На възпитателите често им се налага да работят в неясна структура и да поемат разнообразни задължения, което изисква от тях да са многофункционални. Не могат да се отделят типични женски и типични мъжки черти и характеристики и това затруднява половата идентификация на децата. Момчетата и момчетата не могат да идентифицират характерните функции и полови роли, защото имат частична информация и ограничени срещи с разнообразни хора и липса на позитивни връзки и преживявания, които да са близки до семейните. Структурата на строга субординация на работещите в институциите за деца също засилва усещането за зависимост и подчинение на децата и не може да развие чувство за взаимодействие и партньорство между самите деца. Когато задавахме въпросите за полови роли и разлики между половете на възпитателите, те се затрудняваха да отговорят /ето защо и децата се затрудняват/. Най-често описват базисни функции – жените да се грижат за бита – за подредбата и храната в къщи, за хигиената, а мъжете – да носят пари и да

извършват тежка физическа работа. Липсва символизация на функциите и отговорите им бяха конкретни и свързани с ежедневието.

Като цяло на възпитателите им е по-лесно да работят с момичетата, защото ги смятат за по-лесно овладяеми.

Наблюденията на възпитателите към взаимоотношенията на децата помежду им показва картина на хаотичност, предпазливост един към друг, липса на доверие, от изолация до провокация и близки физически контакти. Юношите повече отиграват в поведението си, отколкото да осмислят преживяванията си. Поведението на момичетата и момчетата е мотивирано от типичните за този етап от развитието им нужди от изследване на собствените им възможности, създаването на по-ясен и интегриран образ за себе си, определяне на сексуалната идентичност, определяне на по-стабилни граници и взаимоотношения с другите хора, формиране на отношение към света, преминаване от зависимост към по-голяма самостоятелност, когнитивно и физическо развитие и пр. Това е обобщение от думите на възпитателите, които в голяма степен разбират тези нужди и се опитват да отговарят на тях доколкото им е възможно. В една затворена среда, каквато е интернатът/домът за деца, тези процеси преминават по-трудно, насилието присъства много често във взаимодействията между децата – между по-големите и по-малките, между децата в дома и децата от селото или населеното място, в което се намира дома, и в сравнително по-малка степен между момчетата и момичетата на една възраст. Когато има ситуация, в която дете от дома се чувства нападнато или провокирано по някакъв начин от дете или възрастен извън дома, другите деца от дома се опитват да се консолидират и да подкрепят това дете, независимо, че може и да не са близки приятели. Общата им съдба в този случай ги събира заедно. В други случаи обаче, обикновено при юноши и деца на по-голяма възраст, възпитателите са наблюдавали и обратния процес – при подобен проблем нападнатият подрастващ може да попадне в изолация и дори другите деца от дома да го нападнат. В рамките на един дом се създават сложни взаимоотношения между децата, които е трудно да бъдат обобщени и изискват по-дълбок анализ.

Професионалистите споделиха, че понякога изпитват силно чувство за вина, че не могат да им се предоставят достатъчно, че се чувстват безпомощни да ги подкрепят по подходящ начин, че не могат да облекчат болката им. Понякога това чувство за вина ги кара да се дистанцират емоционално от децата и те се пазят да не влизат в по-дълбок контакт, защото не могат да поставят добри и стабилни граници. Смятат, че децата ги атакуват и са агресивни и неблагодарни и затова не си струва да се инвестира емоционално в тях. Една възпитателка разказа за едно 10 годишно момиче от дома: „...аз се опитвам да я успокоя и да я прегърна, а тя се обръща и ме захваща! Е, как да я успокоя!“. Възпитателите често се лутат и търсят своите собствени граници, за да могат да са сигурни във функциите, отговорностите и ролята, която имат в живота на децата в институцията. Това би се случило при по-ясни стандарти на работа и правила, които да се отнасят до системата за закрила на децата като държавна политика от една страна и да има вътрешни правила, които да се уважават и да се спазват в институцията от друга страна.